

Lietuvos ekonomikos ilgalaikės plėtros strategija

Eduardas Vilkas

Akademikas
LMA Ekonomikos institutas
Goštauto g. 12, 2600 Vilnius
Tel. (370 2) 62 35 02
El. paštas ejvilkas@ktl.mii.lt

Straipsnio tikslas – aprašyti Lietuvos ekonomikos augimo skatinimo strategiją. Detaliai aprašyti strategiją būtų didelės apimties darbas ir reiktų kooperuoti įvairių ekonomikos šakų ekspertų pastangas. Todėl straipsnis yra tik įžanga į strategijos formulavimą, siekiant pabrėžti svarbiausius plėtotės strategijos bruožus. Ypač siekiame pabrėžti pažiūras, dominuojančias moderniose ilgalaikio ekonomikos augimo teorijose, kurios lemiamą įnašą į ekonomikos augimą priskiria žinioms ir atitinkamam suinteresuotumui, tuo tarpu investicijų ir darbo jėgos augimas, neskatinantis technologijų tobulinimo, turi tik nežymią įtaką. Aukšto lygio technologijų gamybos plėtojimas yra būtina sąlyga šaliai pasiekti aukštą gyvenimo lygį. Lietuva turi visas komponentes, būtinas nieko nelaukus pradėti tą procesą; kai kurie tam reikalingos programos štrichai pateikiami straipsnyje. Taip pat apžvelgiamas svarbiausių ūkio šakų plėtotės perspektyvos vidutinės trukmės laikotarpiu. Čia svarbus nedelsiamo augimo šaltinis yra dabar nenaudojamų gamybinių pajėgumų panaudojimas ir bedarbių įdarbinimas.

1. Moderni ekonominio augimo teorija

Literatūroje ekonominio augimo klausimais plačiai nagrinėjama, kodėl kai kurios šalys ilgą laiką auga sparčiau negu kitos, kokie veiksniai lemia produktyvumo lygį, galiausiai, kas yra šalių turtingumo šaltiniai. Domėtis tuo skatina reikalas žinoti, kokie politikos instrumentai gali padėti spartinti ekonomikos plėtrą bei pasiekti subalansuotą socialinį ir ekonominį augimą. Didelė nuomonių ir požiūrių įvairovė minimais klausimais rodo problemos sudėtingumą ir neapibrėžtumą, nors moderni ekonominio augimo teorija, pagrįsta ilgalaikie pasaulio patirtimi, ekonomine logika ir matematiniais įrodymais, gali padėti

įvertinti atitinkamą ekonominę ir socialinę politiką. Šiame straipsnyje nesigilinsime į teoriją ir dėl vietos stokos, ir todėl, kad šio straipsnio tikslams pakaks fragmentiškos apžvalgos.

1.1. Ekonominio augimo apskaita

Pereinamuoju laikotarpiu, totaliai trūkstant kapitalo, beveik visi pareigūnai ir net ekonomistai ekonomikos augimą sieja, suprantama, su investicijomis, t. y. su kapitalo augimu. Tačiau tai visiškai prieštarauja *augimo apskaitos fundamentiniam sąryšiui*, kuris yra vienas iš vadovėlinių faktų (žr., pavyzdžiui,

Samuelson, Nordhaus, 1985). Sąryšis nustato, kad

ekonomikos augimas, proc. = $\frac{3}{4}$ (*darbo jėgos augimas, proc.*) + $\frac{1}{4}$ (*kapitalo augimas, proc.*) + *visuminis veiksmų produktyvumas (technologijos pažanga)*.

Negana to, statistiniai duomenys patikimai patvirtina, kad visuminis veiksmų produktyvumas lemia maždaug du trečdalius ekonomikos augimo, o kapitalo augimas tik mažiau kaip šeštadalį. Nors šis faktas tiesiogiai nustatytas išsivysčiusioms šalims, tačiau jis leidžia spėti, kad ir pereinamojo laikotarpio šalyse kapitalo augimas yra ne toks svarbus kaip veiksmų produktyvumas. Šių šalių problemos labiau panašios į industrinių šalių problemas, o ne į neturtingų besivystančių šalių. Žinoma, pereinamojo laikotarpio šalys kai kuriais požiūriais labai skiriasi nuo išsivysčiusių šalių; kai kuriuos skirtumus paminėsime vėliau.

1.2. Lyginamieji pranašumai

Turint galvoje šių laikų tarptautinės prekybos liberalumą, šalis gali ekonomiškai pelningai plėtotis tik naudodamasi savo lyginamaisiais pranašumais, kuriais remiantis galima įeiti į pasaulinę rinką ir turėti naudos iš gamybos masto bei inovacijų. Čia labai dažnai daroma klaida, mėginant lyginamuosius pranašumus apibrėžti išimtinai kaip klasikinių veiksmų (gamybos sąnaudų) pranašumus, kurie, manoma, lieka pranašumai amžinai. Tačiau Huges, 1989, 260 psl. rašo:

Didžiulė literatūra apie plėtrą rodo, kad gamtos ištekliai, šalies dydis, geografinė vieta ir kapitalo įplaukos (ypač pagalba) nėra esminės priežastys, lemiančios šalių augimo tempų skirtumus. Atvirkščiai, dėl tinkamos politikos formulavimo ir įgyvendinimo sunkumų daug išteklių turinčios šalys yra veikiausi klestinčių ūkio šakų krizių kandidatai.

Teorija ir patirtis rodo, kad modernios ekonomikos pastovių neįveikiamų pranašumų neturi, veikiau atvirkščiai, pranašumų kitimas yra permanentinis. Šalis ar įmonė gali išplėtoti savo pranašumus pelningai gaminti kokius nors gaminius ar paslaugas; tačiau ji gali kiekvieną turėtą pranašumą ir prarasti. Todėl ne nafta ar geografinė padėtis yra pranašumai, bet nuolatinis augimo veiksmų ir jų naudojimo gerinimas technologijų, vadybos, žinių ir kt. veiksmų inovacijomis.

1.3. Visuminis veiksmų produktyvumas

Sąvokos *visuminis veiksmų produktyvumas*, kaip visumos ekonomikos augimo veiksmų, be kapitalo ir darbo jėgos, turinys toli gražu nėra tiksliai apibrėžtas. Tas faktas nerodo, kad dalykui skirta per mažai tyrimų, o atspindi realybę, kad yra daugybė žmogaus elgesio aspektų ir socialinių sąlygų, turinčių įtakos augimo veiksmų panaudojimo efektyvumui. Be to, skirtingi autoriai naudoja skirtingus pavadinimus ir požiūrius panašioms dalykams, o tai jų gautus rezultatus daro sunkiai tarpusavyje palyginamus. Tačiau galima pastebėti, kad svarbiausias skirtingų požiūrių šaltinis yra skirtingų lygčių gamybinei funkcijai, produkcijos gamybai, gamybai vienam dirbančiajam ir kt. rodikliams apibrėžti naudojimas vietoje paprasčiausio augimo ap-

skaitos formulės, minimos 1.1 skyriuje (žr., pavyzdžiui, Barro, 1998 ir 1999). Gamybinės funkcijos argumentais galima laikyti kelių rūšių darbą, kelių rūšių kapitalą ir kt. veiksnius, kuriuos įmanoma išmatuoti, naudojan-tis esamais duomenimis. Todėl „likę“ veiksniai gali turėti ir kitokią reikšmę, ne tik visuminį veiksnį produktyvumą, pavyzdžiui, „...socialinę infrastruktūrą, kaip endogeninę, istoriškai suformuotą geografinės padėties ir kitų faktorių, iš dalies atsispindinčių kalboje“ (Hall, Jones, 1998). Vis daugiau empirinių studijų nukrypsta nuo augimo apskaitos požiūrio, naudodamos viso- kiausius pagal-binius aiškinamuosius veiksnius (Durlauf, Quah, 1998). Kai kuriuos rezultatus cituo-sime, nagrinėdami politikos variantus Lie-tuvai.

1.4. Inovacijų ir augimo matematika

Daugumos literatūroje randamų metodų mūsų atveju, deja, negalime taikyti, nes dėl ekonomikos pereinamumo neturime reikiamų statistikos duomenų. Galime tik pasinaudoti kitų šalių tyrimų išvadomis savo intuicijai nagrinėdami ekonomikos augimo proble-mas sustiprinti. Tačiau puiki Grossman ir Helpman (1992) knyga yra išimtis, nes visi jų rezultatai išvesti matematiškai ir neįrengiami jokiais empiriniais matavimais. Nesigilinda-mi į techninius dalykus, pateiksime iš tos kny-gos keletą rezultatų, kurie turi reikšmės ir mūsų tolesnei analizei.

- Technologijos pažanga yra ekonominių agentų sąmoningos veiklos rezultatas, siekiant jiems apčiuopiamo pelno. Firmos ir verslininkai skiria išteklių tyrimams ir

plėtrai (R&D), kai mato galimybę gauti naudą iš savo investicijų, kuri dažniausiai yra ekonominės rentos pavidalo dėl ne-tobulos konkurencijos rinkoje.

- Tuo atveju, kai vietinė patirtis veikia tyri-mų produktyvumą, nacionalinė politika skatinti R&D, taikyta net laikinai, gali dramatiškai pakeisti ekonominės istorijos kursą. Šalis, kuri priešingu atveju būtų specializavusis tradicinėje apdirbamojoje pramonėje, gali būti paversta aukštos technologijos gaminių eksportuotoja. Il-gesnėje perspektyvoje šalies prekybos struktūra rodo, šalia viso kito, kokius iš-teklus šalis skiria pramonės tyrimams.
- Kai technologijos prieinamos visiems, subsidijos R&D, siekiant spartinti ino-vacijas, pablogina aukštų technologijų pre-kybos balansą.
- Kiekvienai ekonomikai egzistuoja opti-malus augimo tempas. R&D sektorius ne-turi būti plėtojamas peržengiant ribą, kai būsima nauda neapateisina dabartinio vartojimo sumažėjimo.
- Didžiąją dalį technologijos pažangos (be-sivystančiose) Pietų šalyse sudaro (išsivys-čiusių) Šiaurės šalių technologijų kopija-vimas.
- Žmogaus kapitalo kaupimo rezultatas vi-sada yra spartesnis ilgalaikis augimas. Ne-kvalifikuotos darbo jėgos didėjimas gali sąlygoti tyrimų veiklos mažėjimą.

2. Lietuvos ekonominio augimo veiksnų apžvalga

EBPO Sekretoriato organizuotoje apžvalgo-je (OECD, 1998) sakoma, kad užsienio in-vestuotojai, dirbantys Lietuvoje, aiškina sa-

vo interesą Lietuvai nurodydami tokias priežastis: Lietuvos geografinė padėtis, jos darbo jėgos kokybė, palenginti geras transporto tinklas, politinis stabilumas ir vyriausybės noras atsižvelgti į siūlymus gerinti verslo klimata. Šie veiksniai, be abejonės, turės teigiamą poveikį ilgalaikiam augimui. Šiame skyriuje trumpai apžvelgsime dabar turimus išteklius, laikytinus gamybinės funkcijos argumentais.

2.1. Ekonominės plėtros retrospektyva

Norint geriau suprasti dabartinę ekonomikos situaciją, verta pradėti nuo ekskursą į plėtros istoriją, siekiant pirmiausia apmesti sukauptos patirties bruožus.

Kadangi Lietuvos gamybos ištekliai niekada nebuvo „industriniai“ ir turint galvoje, kad visą XIX amžių ir iki 1918 m. šalis buvo Rusijos imperijos provincija, darosi akivaizdu, kad Lietuva iki nepriklausomybės neturėjo jokių galimybių išplėtoti pramonę. Bet nepriklausomybės periodas iki sovietinės okupacijos buvo per trumpas tai padaryti, ir šalis liko agrarinė iki sovietinės industrializacijos.

Lietuvos ekonomikos industrializacija vyko pagal sovietinio planavimo taisykles. Pirma, TSRS ministerijos rūpinosi kooperacija tik šakos viduje, nesvarbu, kiek toli viena nuo kitos buvo kooperuojančios įmonės, nepaisydamos regiono integralumo. Antra, kai regioninis veiksnys buvo svarbus, pavyzdžiui, energetikoje, regionais buvo laikomos gerokai didesnės teritorijos negu viena nedidelė respublika. Lietuva paprastai buvo priskiriama Šiaurės-Vakarų regionui (priklausė ir Leningradas) arba Pabaltijų respublikų regionui, prijungus prie

jų Baltarusiją ir Karaliaučiaus sritį. Ekonominė plėtra pagal tokius principus iškreipė ekonomikos struktūrą, kuri būtų susiklosčiusi natūraliai.

Lietuvos valdžia stengėsi plėtoti šakas, svarbias Lietuvai sovietinio planavimo sąlygomis. Tokios buvo elektronika, staklių ir įrengimų gamyba, chemija, visa karinio komplekso produkcija – šakos, kurių darbuotojų aukštesni atlyginimai ir aukštesni „vartojimo fondai“. Taip pat svarbu buvo plėtoti galutinių produktų, kurių buvo amžinas deficitas, tokių kaip maisto ir lengvosios pramonės, statybinių medžiagų ir kt., gamybą. Lietuvos planavimo organai gana griežtai laikėsi tolygios visos teritorijos plėtotės politikos, siekdami absorbuoti Lietuvos kaime atsilaisvinančią darbo jėgą ir taip minimizuoti rusiškai kalbančios darbo jėgos importą.

Kadangi nuo 1990 metų statistikos metodologija yra smarkiai pakitusi, šio dešimtmečio pradžios ir pabaigos rodiklių lyginimai yra nepatikimi. Todėl mes naudosimės ne ankstesnių kaip 1993 m. duomenimis, nors dramatiškiausias ekonomikos smukimas buvo 1991–1992 m. ir dėl jo automatiškai įvyko didelių struktūrinių pokyčių. 1990 m. pramonės dalis BVP buvo 32,8 proc., žemės ūkio – 27,6 proc., statybos – 10,5 proc. ir prekybos – 8,4 proc. 1 lentelėje parodyta dabartinė struktūra ir kitimo tendencijos. Tarp kitko, per ketverius metus apdirbamoji pramonė gerokai nusmuko, taip pat nusmuko finansinis tarpininkavimas, kuris klestėjo 1993 m. dėl spekuliacijos. Santykinai išaugo statyba, prekyba, nekilnojamojo turto verslas, valstybės valdymas ir švietimas.

1 lentelė. *Ekonomikos struktūra pagal pagamintą bendrąją pridėtinę vertę ir darbo jėgą 1993 ir 1998 metais*

	BPV dalis, %		Darbo vietų, %	
	1993	1998	1993	1998
Žemės ir miškų ūkis	14,2	10,1	22,5	21,1
Pramonė	34,2	24,1	25,7	19,9
Išgaunami ir apdirbamoji pramonė	30,1	19,0	23,8	17,5
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	4,1	4,6	1,9	2,4
Statyba	5,1	7,9	7,1	6,8
Prekyba	14,0	16,1	9,7	14,4
Viešbučiai ir restoranai	1,3	1,7	1,1	1,2
Transportas ir ryšiai	9,8	9,6	5,6	6,0
Finansinis tarpininkavimas	7,3	2,6	1,2	0,9
Nekilnojamasis turtas, nuoma ir kt. veikla	4,2	8,4	2,2	2,7
Valstybės valdymas ir gynyba	2,9	6,7	3,2	4,2
Švietimas	2,8	6,2	7,7	9,4
Sveikata ir socialinis darbas	1,8	3,8	5,4	7,0
Kita paslaugų veikla	2,4	3,4	8,6	6,3

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis. 1998 ir 1999; Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. 1999, Nr. 4.

2.2. Gamtos išteklių ir fizinis kapitalas

Svarbiausi Lietuvos gamtos išteklių yra dirbama žemė ir mediena. Yra užteklinai žaliavų cemento, stiklo ir statybinių medžiagų gamybai, taip pat durpių ir mineralinio vandens. Komerčiškai eksploatuojami kuklūs geros kokybės naftos telkiniai – 250 tūkst. t per metus. Atrastas nemažas geležies rūdos su retųjų metalų priemaišomis telkinys. 200 m gilyje yra gigantiški kiekiai anhidrito ir gipso.

Žaliavų buvimas buvo svarbus veiksnys priimančiam pramonės plėtotės sprendimui, tačiau tik iš dalies. Energetikos šakos (elektros gamyba ir naftos perdirbimas) pajėgumai buvo pastatyti dvigubai didesni, negu reikėjo vidaus vartojimui, nors visus pirminius energijos iš-

teklius reikėjo atvežti toli iš Rusijos. Mėsos gamybai daugiausia buvo naudojami importuoti pašarai. Siekdamą didinti savo miškų plotus, Lietuva beveik nebenaudojo vietinės medienos, nors medienos apdirbimas nesumažėjo. Trašų gamyklos pastatytos daug didesnės, negu reikėjo vidaus poreikiams tenkinti, o žaliavos vėl buvo tiekiamos iš Rusijos. Tuo būdu industrinis kapitalas buvo kuriamas nepaisant realių Lietuvos pranašumų; tai sudarė papildomų sunkumų pereinamoju laikotarpiu po 1990 m. Tačiau svarbiausi sunkumai, žinoma, radosi dėl industrinio kapitalo technologinio atsilikimo ir drastiško įprastų rinkų sumenkėjimo. Svarbiausių apdirbamosios pramonės šakų charakteristika pateikiama 2 lentelėje.

2 lentelė. *Apdirbamosios pramonės struktūra pagal svarbiausias šakas 1993 ir 1997 m. ir jų produkcijos eksportuojama dalis 1997 m.*

	1993	1997	Eksportuota, %
Maistas, gėrimai ir tabakas	30,1	29,1	27,3
Tekstilė	8,3	7,0	70,9
Drabužiai ir kailiai	3,0	8,5	91,0
Mediena ir jos produktai, išskyrus baldus	2,6	3,0	68,8
Cheminės medžiagos ir produktai	3,9	8,2	75,2
Perdirbti naftos produktai	25,5	19,9	60,8
Nemetaliniai mineraliniai produktai	4,0	3,2	33,9
Mašinos ir įrengimai	5,3	5,0	68,6
Radio, TV ir ryšių priemonės	5,0	2,8	83,7
Kitos transporto priemonės	1,4	1,9	84,8
Baldai	2,5	2,3	46,1

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis. 1998 ir 1999.

1 ir 2 lentelių nebūtina komentuoti, jos ir taip aiškiai parodo, koks veikiantis kapitalas egzistuoja ir koks jo eksporto potencialas. Mes grįšime prie tų lentelių nagrinėdami ekonominio augimo perspektyvas. Būtina pažymėti, kad dabar 30–70 proc. gamybos pajėgumų nenaudojama. Kai kuriuos iš jų būtina modernizuoti, bet kai kuriems panaudoti apyvar-tines lėšas ir geresnę vadybą būtų pakanka-ma pagalba.

2.3. Darbo jėga ir žmogaus kapitalas

Galima priminti tris gerai žinomus Lietuvos darbo jėgos bruožus: pakankamai geras išsi-lavinimo lygis, patirtis gaminant techniškai gana sudėtingus produktus (rodo 1 ir 2 len-telės) ir R&D potencialas daugeliui ekono-mikos šakų. Pastarąjį nagrinėsime detaliai vė-liau, o čia verta pacituoti Radosevic ir Auriol (1998), kad Vidurio ir Rytų Europos šalys

pagal R&D sugebėjo išsaugoti tarpinę pozi-ciją tarp išsivysčiusių ir mažiau išsivysčiusių EBPO/ES šalių. Dabar darbo jėga neauga demografinė prasme ir neaugt bent dešimt-metį. Tačiau turint mintyje 12–14 proc. ne-darbą, nesunku suvokti, kad faktiškai darbo jėga turi augti kokius 10 proc. per artimiau-sius keletą metų. Kita 10 proc. gali ateiti iš žemės ūkio, kur dabar dirba maždaug 20 proc. šalies darbo jėgos. Gaila, bet abiem atvejais ateis daugiausiai ne kvalifikuoti ar pa-senusios kvalifikacijos darbuotojai.

3. Lietuvos ekonominio augimo perspektyvos

Apžvelgti ekonomikos išsivystymas ir augi-mo veiksniai nėra labai svarbūs ilgalaikėje perspektyvoje, kaip rodo modernios ekono-mikos teorijos (1 skyrius). Vidutinės truk-mės laikotarpiui jie, žinoma, yra svarbūs, nes

ūkis gali naudoti tik esamus kapitalą ir darbo jėgą, kurie negali gerokai pakisti per keletą metų. Kalbėdami apie konkrečių šakų plėtojimą, mėginsime įvertinti Lietuvos realijas jų sąryšyje su ekonomikos augimu per keletą metų; kai tai bus tikslinga, paminėsimė ir ilgalaikę perspektyvą.

3.1. Bendros ekonomikos vidutinės trukmės plėtojimo sąlygos

Čia norėtume atkreipti dėmesį į keletą išorinių ir vidinių aplinkybių, kurios, matyt, lemia trumpalaikę ir vidutinės trukmės politiką. Kai kurias jau esame minėję ankstesniame skyriuje. Manome, kad nustatant ekonomikos plėtojimo politiką, būtina atsižvelgti į tokius dalykus.

1. Kai Rytų rinkose paklausa drastiškai sumažėjo, didžiulis kiekis gamybinių pajėgumų tapo nenaudojami, nes buvo pritaikyti gaminti neaukštos kokybės produktus didžiulei rinkai. Nenaudojami pajėgumai nėra beverčiai, jie gali gaminti kitus produktus, tinkamai organizavus tokią gamybą.

2. Lietuva turi didelių darbo jėgos rezervų, dabar nenaudojamų pramonėje, ir didelį darbuotojų perteklių žemės ūkyje.

3. Rytų rinkų atsigavimas padėtų ne tik panaudoti gamybos rezervus gaminti pagerintus senus produktus, bet ir suteiktų daugiau galimybių pradėti gaminti naujus geros kokybės gaminius.

4. Lietuvos situacija labai panaši į situaciją besivystančių šalių, kur technologijos pažanga prasidėjo vėliau. Technologijos pažanga, perimant žinias iš išsivysčiusių šalių, yra pagrindinis tokių šalių augimo mechanizmo veiksnys (Ohkawa, 1993). Juo labiau kad Lietuvos pra-

monė yra pakankamai diversifikuota, kad galėtų skatinti inovacijas sujungiant viena kitą papildančias veiklas (Feldman, Audretsch, 1999).

5. Lietuvoje jau dabar veikia trys veiksniai – beveik visos įmonės yra privačios, funkcionuoja įstatymų valdžia ir įgyvendinta konkurencija – kurios buvo svarbiausios Taivano ir Pietų Korėjos sėkmės prielaidos (Lau, 1990).

6. Fizinei infrastruktūrai modernizuoti reikia didžiulių investicijų, tačiau net dabartinės būklės infrastruktūra yra pakankamai stipri palaikyti ekonomikos augimą vidutiniu periodu.

7. Integracija į Europos Sąjungą yra svarbiausias institucinės ekonomikos plėtros ir sparčios technologijų pažangos veiksnys. Finansinė ir techninė ES pagalba turi suorientuoti ekonomikos plėtrą į perspektyvą ir minimizuoti politikos klaidas.

8. Pereinamuoju laikotarpiu išliko žymus mokslinis potencialas ir jis jau galėtų teigiamai paveikti technologinę pažangą.

9. Lietuvos geografinė padėtis palankiai atsiliepė plėtojant tranzito transporto paslaugas; jas galima toliau išplėtoti, ypač turint galvoje numatomą narystę ES.

3.2. Daug darbo naudojančios pramonės plėtotė

Nesigilinant į detales, galima spėti, kad darbo imlios pramonės ateitis nevienareikšmiška. Pirma, ji, be abejonės, yra svarbi siekiant sumažinti bedarystę šiuo metu: tokias darbo vietas galima sukurti greitai ir nebrangiai, joms nereikia aukštos kvalifikacijos, o tai svarbu, nes dauguma bedarbių yra menkos kvalifikacijos. Antra, visada bus tokių darbo vietų paklausa ir atitinkamų prekių bei

paslaugų paklausa. Trečia, didėjant atlyginimams, mūsų darbo jėga pagal kainą pasidarys nekonkurentinė su Azijos šalių darbo jėga; darbo imlios pramonės dalis turės mažėti, kai ją galės pakeisti produktyvesnė kapitalo ir žinių imli gamyba.

3.3. Žemės ūkio ateitis

Lietuva turi patenkinamas sąlygas plėtoti stabilų ir produktyvų žemės ūkį. Žemės ūkio žemė apima 48,5 proc. šalies teritorijos. Tarp dešimties kandidačių į ES Lietuva turi aukščiausią žemės ūkio dalį BVP po Rumunijos ir Bulgarijos ir didžiausią darbuotojų skaičių po Rumunijos ir Lenkijos. Žemės ūkis sudaro 13,1 proc. Lietuvos eksporto ir 17,1 proc. importo. Eksporto ir importo santykis yra pats žemiausias po Slovėnijos. Visa tai rodo, kad žemės ūkis yra labai svarbi Lietuvos ūkio šaka, tačiau taip pat, kad jos efektyvumas nėra aukštas, net palyginti su kandidačių į ES.

Lietuvos žemės ūkio plėtojimo perspektyvos pakankamai geros technologiniu požiūriu: klimato sąlygos leidžia įgyvendinti jau parengtas žemės ūkio mokslo rekomendacijas ir pasiekti reikiamą žemės ūkio produktyvumą. Tačiau šį tikslą nelengva pasiekti dėl išorinių sąlygų ir socialinių problemų kaime. Rusijos krizė aiškiai parodė, kad Lietuva neįstengia konkuruoti net tradicinėje Rytų rinkoje su smarkiai subsidijuojama ES šalių produkcija. Tą problemą galima išspręsti tik sulyginus ES ir Lietuvos gamintojų prekybos sąlygas. Panaikinti ES subsidijas būtų ekonomiškai pagrįstas sprendimas, bet neatrodo, kad taip gali įvykti greitai. Tuo tarpu Lietuva neįstengia teikti atitinkamas subsidijas. Vidaus problema ta, kad vargu ar pavyks greit sumažinti darbo

jėgą žemės ūkyje, kai nedarbas šalyje yra pasiekę tokį aukštą lygį. Tai restruktūrizavimo ir technologijos gerinimo procesą daro ilgą ir brangų. Be to, reikia neužmiršti, kad maždaug trečdalis kaimo gyventojų yra pensinio amžiaus.

Nesigilinsime, kaip spręsti žemės ūkio problema; besidomintys skaitytojai gali paskaityti straipsnių rinkinį, parengtą tarptautinės mokslininkų grupės (eds. Meyers, Kazlauskienė, Giugale, 1999). Nėra abejonų, kad Lietuvos žemės ūkis turi visas būtinas prielaidas tapti modernia ir efektyvia ūkio šaka; tai būtina pasiekti, be kita ko, ir dėl to, kad žemės ūkis yra bazė maisto pramonei, kuri dabar duoda maždaug 30 proc. BVP ir žymią dalį eksporto. Lietuva turi stiprų žemės ūkio R&D potencialą, todėl galima tikėtis, kad inovacinis procesas žemės ūkyje bus pakankamai spartus.

3.4. Statyba ir statybinių medžiagų gamyba

Statyba, bendros ūkio situacijos veidrodis, sumažėjo perpus per pirmus ketverius pereinamojo laikotarpio metus, bet dabar atgana buvusias pozicijas (žr. 1 lentelę). Oficialioji statistika, žinoma, neapskaito remonto ir kitų darbų, atliktų individualių statytojų ar mažų jų grupių, todėl reali padėtis gali būti net geresnė.

Reikia pabrėžti statybos svarbą, vien sukuriant naujas darbo vietas artimiausiu metu, o ką kalbėti apie jos vaidmenį restruktūrizuojant ir plėtojant pramonę. Didėjant užsienio ir vidaus investicijoms į infrastruktūrą, biurų ir viešbučių statybą, pramonės objektus ir gyvenamuosius namus, statybos šaka, tikėtina, augs gana sparčiai. Priklausomai nuo to augimo, statybinių medžiagų gamyba atsigaus po smuki-

mo dėl energijos kainų šuolio ir menkos paklausos. Šalies gamtos ištekliai leidžia toliau plėtoti tradicinių, taip pat naujų statybinių medžiagų gamybą iš molio, stiklo, plastikų, anhidrido ir kt.

3.5. Elektros ir naftos produktų eksportas

Iš sovietinių laikų Lietuva paveldėjo didžiulius elektros generavimo galingumus ir stambią naftos perdirbimo (12 mln. t žaliavos) gamyklą. Ir viena, ir kita kol kas veikia mažiau nei puse pajėgumo, nors eksportuoja nemažai produkcijos (dėl naftos produktų žr. 2 lentelę). Elektros ir naftos gamybos svarba visam Lietuvos ūkiui yra daugiau negu aki vaizdi, todėl jų ateitį reikia nustatyti tvirtai ir iš anksto, juo labiau kad sprendimai dėl jų nėra trivialūs.

3.5.1. Elektra

Dėl Europos Komisijos spaudimo veikiai uždaryti Ignalinos atominę elektrinę (IAE) elektros gamybos ateitis yra labiausiai diskutuojamas ekonomikos plėtojimo dalykas. Kadaangi dabar IAE pagamina daugiau kaip 80 proc. visos Lietuvoje gaminamos elektros ir IAE pagaminta elektra yra pigesnė negu pagaminta bet kur kitur, klausimas iš tikrųjų labai svarbus visai Lietuvos ekonomikai. Buvo svarstomos dvi pagrindinės galimybės: pirma, ankstyvas uždarymas, nekeičiant kanalų, antra, pakeitus kanalus, eksploatuoti dar 20 metų. Nelengva palyginti šiuos variantus, bet nėra neįmanoma. Lietuvos ir užsienio ekspertai atliko keletą studijų ir gavo panašius kainų įvertinimus. Radikaliausias uždarymo kainos įvertinimas gaunamas vertinant pra-

rastą naudą. Švedų firmos Grufman Reje & Partners atliktoje studijoje nurodoma, kad prarasta nauda būtų 14,6–17,2 milijardo litų 1998 m. kainomis, jei pirmas reaktorius būtų uždarytas 2005 m., o antrasis – 2010 m. Kitose studijose vertinama, kiek kainuotų kompensuoti pigesnio atominio elektros šaltinio pakeitimą tradiciniais brangesniais šilumos šaltiniais, taip pat bendras poveikis Lietuvos ekonomikai kaip prekybos šokas, kuris siekia maždaug po 1 milijardą litų kasmet 10 metų. Daugmaž visi sutinka, kad elektrinės uždarymo išlaidos bus beveik 6 milijardai litų per pirmus 30 m. po sustabdymo. Atsižvelgdama į Europos Sąjungos sumokamus politinius dividendus ir pažadėtą finansinę pagalbą padengti minėtus nuostolus, Lietuva pasižadėjo uždaryti elektrinės pirmąjį reaktorių iki 2005 m. Sprendimas dėl antrojo reaktoriaus bus priimtas 2004 m. pasiliekančią jo eksploataciją pratešti dvidešimčiai metų, jei Europos Komisija susilpnins spaudimą dėl uždarymo, pasaulyje keičiantis nuomonei atominės energetikos naudai.

Uždarius abu IAE blokus, eksportuoti elektrą į Vakarų galimybių beveik nebebūtų, išskyrus galbūt piko energiją. Bet eksportas galėtų būti gana didelis, kol vienas reaktorius funkcionuos. Tada Kruonio hidroakumuliacinė elektrinė (KHE) vaidintų svarbų vaidmenį. Jei antrasis blokas veiktų papildomai dar 20 m., tai KHE svarba dar labiau padidėtų ir pasidarytų ekonomiškai tikslinga pastatyti ten trūkstantus generatorius. Tuo atveju taip pat skubiai reikėtų nutiesti aukštos įtampos liniją prisijungti prie Vakarų tinklų, kad būtų galima eksportuoti elektrą Vakarų vartotojams, atsisijungiant nuo nemokių Rytų vartotojų. Ateityje įeiti į Vakarų tinklus bus reikalinga kiek-

vienu atveju kaip į Baltijos žiedo ar ES tinklo dalį, siekiant persijungti nuo nepatikimos Rusijos elektros sistemos.

Kad ir kaip būtų, bendroji ekonomikos augimo politika dėl elektros eksporto nesikeis; atsižvelgiant į elektros kainas ir energijos eksporto pajamas, tas augimas bus sunkesnis ar lengvesnis. Pramonės ir komunalinių paslaugų restruktūrizavimo, siekiant taupyti energiją, reikės kiekvienu atveju.

3.5.2. Naftos produktai

Iš 2 lentelės matyti, kokią svarbą Lietuvos ūkiui turi naftos perdirbimas, ypač turint galvoje, kad Mažeikių gamykla duoda valstybės biudžetui maždaug 14 proc. pajamų. Bendrosios pusiausvyros skaičiavimai, atlikti 1996 m., kai gamykla veikė tik trečdaliu pajėgumo, parodė, kad jai veikiant visu pajėgumu BVP padidėtų 21,8 proc. (Vilkas, 1997). Vadinas, viso gamyklos potencialo panaudojimas yra itin svarbus ekonominės politikos klausimas.

Pasirašyta sutartis su Amerikos kompanija „Williams International“ už mažiau kaip 150 mln. JAV dolerių investicijas į įmonę atiduoti jungtinės įmonės „Mažeikių nafta“, susidedančios iš Mažeikių naftos perdirbimo gamyklos, Būtingės terminalo ir Biržų naftotiekio, 33 proc. akcijų ir valdymo teises, o vėliau ir dar 33 proc. tomis pačiomis sąlygomis, neatrodo geriausias sprendimas. Tą patvirtina keletas aplinkybių. „Williams International“ vengia prisiimti bet kokią riziką dėl nesėkmingo verslo būdama viso naftos komplekso vienvaldė; visa rizika paliekama Lietuvai. Nėgana to, liūto dalis investicijų, reikalingų modernizuoti naftos perdirbimą ir užbaigti Būtingės terminalą, taip pat reikalaujama iš Lietuvos vy-

riausybės. Konfliktai su Rusijos naftos tiekėjais verčia abejojti, ar naftos tiekimas bus patikimas, nedalyvaujant Rusijai. Apskritai sutarties projektas yra beveik ištaisai nenaudingas Lietuvai. Todėl kyla abejonų, ar šis strateginis investuotojas gali sėkmingai išplėtoti Lietuvos naftos verslą. Pabrėžtina, kad Lietuvai apsimoka perleisti „Mažeikių naftos“ akcijas kad ir už menkas investicijas, bet tada garantijos, kad gamykla veiks visu pajėgumu, turi būti svaresnės, ne tik kompanijos prestižas.

Kaip ir elektros, naftos šakai plėtoti nereikia ilgalaikės strategijos, o tik sėkmingo privatizavimo. Tačiau efektyvus „Mažeikių naftos“ funkcionavimas akivaizdžiai padėtų viso ūkio plėtotei, nes būtų turtingesnis biudžetas ir didesnės eksporto pajamos.

3.6. Transportas ir ryšiai

1998 m. privatizavus Lietuvos telekomą (60 proc. jo akcijų parduota konsorciui, susidedančiam iš dviejų stiprių telekomunikacijų kompanijų – švedų „Telios“ ir suomių „Soneros“) ir telekomunikacijų šakos reguliavimą nustačius Telekomunikacijų įstatymu ir pirkimo sutartimi, telekomunikacijų ateitis nekelia jokių didesnių rūpesčių. Telekomunikacijų paslaugų rinka jau liberalizuota, išskyrus fiksuotą telefono ryšį, kuriam formaliai monopoliją iki 2003 turi Lietuvos telekomas. Vadinas, telekomunikacijų modernizavimą ir plėtotę reguliuos gerai žinomų kompanijų, besivadovaujančių atitinkamomis ES taisyklėmis, atvira konkurencija; galima tikėtis sparčios šakos pažangos.

Transporto paslaugų plėtotė yra daug sudėtingesnė. Esami geografiniai ir geopolitiniai pranašumai leidžia pasiekti didelę naudą, ta-

čiau tai neatsitiks automatiškai. Reali pranašumų nauda priklauso nuo valstybės investicijų ir reguliavimo, nuo sienų pervažiavimo greičio ir patogumo. Paminėtina, kad svarbu ne tik tai, jog Lietuvą kerta du Europos transporto koridoriai, bet ir tai, kad Lietuvos rytinė siena netrukus taps ES siena, o tai kelia papildomų rūpesčių ir kokybės reikalavimų.

Kai dėl investicijų, pastebėtina, kad jos turės būti labai didelės: iki 2010 m. reikės 1,5 milijardo eurų norint įgyvendinti 71 projektą transporto infrastruktūrai pagerinti pagal Europos Komisijos inicijuotą Transporto infrastruktūros reikmių įvertinimo (TINA) programą. Daugiau kaip 1,3 milijardo eurų iš 1,5 milijardo planuojama panaudoti europiniam tinklui.

Siekiant tinkamai tenkinti Europos transporto reikmes, reikia ne tik pagerinti kelius, uostus ir terminalus, bet ir įdiegti modernias informacines technologijas, suderinamas su kaimyninių šalių technologijomis. Reikia suderinti, atsizvelgiant į ES normas, transporto veiklos reguliavimo aktus dėl muitinių, saugumo, ekologijos ir kt. Lietuva turi gerų galimybių plėtoti multimodalinių vežimų sistemą; tai ne tik techninė, bet ir vadybinė bei institucinė problema.

3.7. Mašinų ir įrengimų gamyba

Staklių ir įrengimų gamyba sumažėjo nuo 5,3 proc. BVP 1993 m. iki 2,5 proc. 1996 m. (žr. 2 lentelę). Šis kritimas neatrodo labai jau drastiškas, kai realioji gamyba visuotinai mažėja. Tačiau daugelio gaminių gamybos dinamikos vaizdas daug liūdnesnis: nuo 1991 m. gamyba sumažėjo 10 kartų ir daugiau, kai kurie produktai apskritai išnyko ir buvo pakeisti primityvesniais. Tik šaldytuvų gamyba tebėra tokio pat lygio ir pagerėjo gaminių kokybė.

O juk šakos svarba pramonei ir ūkiui apskritai yra akivaizdi. Kaip fundamentalių technologijų, be kurių neįmanoma plėtoti aukštųjų technologijų gamybos, naudotojas mašinų ir įrengimų gamybos šaka turi būti atgaivinta, ją restruktūrizuojant ir modernizuojant. Prisimintina, kad 1992 m. šakoje dirbo 42 tūkst. darbuotojų, 21 tūkst. 1996 m., todėl ir dabar yra kvalifikuotos darbo jėgos perteklinė pasiūla. Be to, daugelis įmonių tebeturi gana neblogą staklių parką, turi gamybines patalpas ir technines komunikacijas. O trūksta joms apyvartinių lėšų, naujų produktų ir rinkų. Be to, matyt, reikia nurašyti jų skolas biudžetui, kurios vis vien niekada nebus padengtos. Net primityvi kooperacija su kitomis pramonės šakomis padėtų išgyventi dabartinę krizę. Iki 1990 m. buvo keletas inžinerinių organizacijų, kurios staklių pramonei projektuodavo naujus produktus. Dabar belikusi viena, Marijampolės fasavimo ir pilstymo įrangos gamykloje, kuri, beje, yra sėkmingiausia visoje šakoje. Peršasi išvada, kad taikomasis R&D staklių institutas, subsidijuojamas valstybės, yra absoliučiai būtinas siekiant plėtoti šaką, ką bekalbėti apie aukštųjų technologijų gaminių gamybą.

3.8. Elektronika ir elektrotechnika

Kažkada prestižinė šaka prarado pozicijas daugiausia dėl dviejų dalykų: pirma, aukščiausio techninio lygio produktai buvo gaminami sovietiniam kariniam kompleksui pagal dosnius kontraktus, kurie buvo prarasti žlugus TSRS, ir, antra, rinka importinėms vartojimo prekėms tapo atvira per staigiai, kad karui orientuotos įmonės spėtų atlikti konversiją, o kitos – likviduoti technologinį atsilikimą ir neefektyvumą, gaminant vartojimo prekes. Išlikusi elektronikos pramonė iš esmės yra de-

talių televizoriams ir kai kurių specializuotų gaminių gamyba, pvz., telekomunikacinė įranga. Ankstesnės didelės gamyklos su R&D padaliniais dažniausiai suskilo į daug mažų įmonių, teikiančių technines paslaugas, dažnai įgaliotos žymių užsienio kompanijų.

Laikas parodė, kokia iš ankstesniosios gamybos natūraliai gali išgyventi ir kokios mažosios įmonės gali atsirasti iš buvusių gigantų. Kandidatai ilgai gyventi yra produktai, besislepiančys nuo žiaurios elektronikos rinkos konkurencijos kokiose techninėse nišose, taip pat prekių ir paslaugų gamyba, kooperuojant su didelėmis tarptautinėmis kompanijomis. Elektrotechnikos gaminius per trumpą laiką galima pagerinti, kad jie galėtų konkuruoti bent vidaus ir Rytų rinkoje. „Tradicinių“ šios šakos gaminių ir paslaugų gamybos plėtotė mažai tesiskiria nuo analogiškos veiklos kitose šakose. Ilgalaikeje šakos plėtotėje turi dominuoti gaminių technologinio lygio kėlimas, ypač kooperuojant su mechanikos bei biotechnologijos gamyba ir R&D.

3.9. Cheminės medžiagos ir produktai

Chemijos pramonė pereinamuoju laikotarpiu nukentėjo mažiausiai. To priežastys akivaizdžios: šaka gamino standartinės kokybės produkciją, kuri buvo eksportuojama jau sovietmečiu, taip pat dėl šios gamybos ekologinių problemų lengviau konkuruoti Vakarų rinkoje. Palyginti su 1991 m., sieros rūgšties, trąšų ir acetato verpalų gamyba yra net padidėjusi, o vaistų liko to paties lygio. Todėl šaka neturi didesnių problemų tęsti tradicinę gamybą, pamažu modernizuodama technologijas už lėšas, gaunamas iš dabartinės gamybos.

Tačiau šaka turi žymų potencialą gaminti vaistus ir fermentus genų inžinerijai, kadangi

tokia gamyba jau vyksta, be to, yra stiprus R&D potencialas. Prie šio aspekto grįšime kitame skyriuje.

4. Augimas plėtojant aukštų technologijų gamybą

Literatūros duomenimis, šalis gali pasiekti aukštą gyvenimo lygį tik gamindama aukštų technologijų gaminius ir paslaugas. Nors tai visi žino, bet ne tiek daug šalių sugebėjo pasiekti, kad aukštų technologijų gaminiai sudarytų didelę produkcijos dalį. Todėl labai svarbu nustatyti technologijos pažangos nacionalinius tikslus ir detalai numatyti būdus jiems pasiekti. Net kai dedamos tikslingos pastangos, lieka daug netikrumo dėl sėkmės.

4.1. Technologinės pažangos prielaidos

Pradėsime nagrinėjimą išvardydami prielaidas ilgalaikiai pažangai pasiekti. Kol kas neturime jokių oficialių planų, kaip siekti aukštų technologijų plėtotės, išskyrus Lietuvos mokslų akademijos iniciatyvą parengti tokius planus. Ekonominės galimybės pradėti tą plėtotę kol kas menkos. Visuomenės dėmesys nukrypęs į neatidėliotinas socialines problemas – nedarbą, daugiavaikes ir jaunas šeimas, sveikatos priežiūros ir švietimo finansavimą, kurios paaštrėjo dėl Rusijos krizės. Nepaisant to, kova su dabartiniais sunkumais neturi stabdyti atitinkamų planų rengimo ir jų neatidėliojamo įgyvendinimo. Reikėtų atsižvelgti į šias prielaidas.

Lietuva jau gamina kai kuriuos aukštų technologijų gaminius ir paslaugas

Beveik 20 mažų įmonių gamina lazerius ir susijusią optinę bei medicinos įrangą. Žymiau-

sia iš jų „Eksma“ 1998 m. turėjo 62 darbuotojus, pardavė produkcijos už 20 mln. Lt JAV, Japonijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir kt. šalyse. Daugiausiai eksportui gaminami biocheminiai aukštų technologijų gaminiai „Fermente“ ir dviejose mažose įmonėse „Biofa“ ir „Biosintezė“. Dešimt metų gyvuojantis „Biocentras“ yra sukūręs efektyvias aplinkos apsaugos ir regeneravimo technologijas. „Elsis“ gamina telekomunikacijų įrangą. „Geozondas“ sukūrė ir parduoda daugiausiai užsienyje radarą-ieškiklį, kurį, be kita ko, galima pritaikyti ieškoti plastikinių minų. Staklių pramonės įmonė „Precizika“ gamina tikslaus matavimo prietaisus. Programinė įranga yra aukštų technologijų paslaugų pavyzdys kaip ir kardiologinės ir kitos medicinos operacijos.

Lietuva turi taikomųjų tyrimų potencialą

Sovietmečiu sukurtas stiprus perspektyvių ūkio šakų – elektronikos, puslaidininkių, mechanikos ir biochemijos mokslinių tyrimų potencialas. Panašiai kaip Rytų Europos šalyse, Lietuvoje tas potencialas atlaikė itin nepalankias pereinamojo laikotarpio sąlygas, nors jaunosios mokslininkų kartos prieaugis vis tik sutrikdytas. Todėl gaišti panaudoti esamą potencialą būtų grynas nuostolis. Konkrečiau, elektronikos, lazerių fizikos ir puslaidininkių srityje turime tris valstybinius institutus (Puslaidininkių fizikos, Fizikos bei Teorinės fizikos ir astronomijos) bei stiprius tyrimų padalinius Vilniaus universitete, mechanikos srityje – tyrimų grupes Kauno technologijos universitete, Lietuvos energetikos institute ir Vilniaus Gedimino technikos universitete, biotechnologijos – tris valstybinius institutus (Biochemijos, Imunologijos ir Biotechnologijos) ir didelę katedrą Vilniaus universitete.

Lietuvos pramonė susideda iš šakų, naudojančių visas fundamentalias technologijas:

mechanines, chemines, radioaktyvias, elektromechanines ir biologines. Tikriausiai tos technologijos per keletą metų bus patobulintos: tai išplaukia iš mūsų ankstesnės „tradicinės“ gamybos apžvalgos. Taigi yra kur pritaikyti R&D laimėjimus ir iš kur tikėtis paramos tuos laimėjimus įgyvendinant. Kitaip tariant, pramonė ir R&D gali netrukus pradėti palaikyti viena kitą.

Galimybės sintezuoti įvairių sričių žinių laimėjimus

Tikimasi, kad radikaliosios XXI a. inovacijos bus atrastos kompiuterių mokslo, tiksliosios mechanikos, elektronikos ir biologijos sankirtoje. Būtent šiose srityse, minėjome, Lietuva turi neabejotiną potencialą.

Integracija į ES technologinę erdvę spartina ir atpigina inovacijas

Ši prielaida akivaizdi pati savaime. Integracija teikia galimybių Lietuvos mokslininkams dalyvauti bendruose tyrimuose arba produktyviau atlikti individualius tyrimus, naudojantis Europos šalių tyrimo priemonėmis ir žiniomis. Ne mažiau svarbu, kad integracija skatina tiesiogines užsienio investicijas, kurios paprastai ateina kartu su technologinėmis inovacijomis.

Polinkis į inžineriją ir išradimus yra nacionalinio charakterio bruožas

Nors Lietuva neturėjo per daug galimybių realizuoti ir kartu produkuoti inovacines idėjas, mūsų tautai būdingas polinkis į inžineriją ir į novacijas. Galima tikėtis, kad didėjant idėjų paklausai ir daugėjant galimybių jas įdiegti, kūrybingumas taip pat didės.

4.2. Reikia aukštų technologijų gamybos programos

Yra daug „nematomų“ rankų, vedančių į technologinę pažangą, kai kurias minėjome 1 skyriuje. Čia pamėginsime pateikti sąmoningų priemonių štrichus, palikdami autoregulavimo veiksmus kitam skyriui. Žinoma, mėginimas pateikti visą vyriausybės veiksmų sąrašą nėra šio straipsnio tikslas, kaip ir jų poveikio technologijos pažangai analizė. Pateiksime tik keletą pastabų, iš kurių paaiškės, ką turime galvoje.

Pirmiausia, aukštų technologijų produktų gamyba turi būti pripažinta nacionaliniu tikslu ir atitinkamai propaguojama. Tai savaime yra stiprus veiksnys, nes verčia kiekvieną pagalvoti apie savo asmeninį pasirinkimą būti „tradiciniu“ ar inovatyviu būsimoje moderniųjų technologijų ekonomikoje.

Antra, vyriausybė turi patvirtinti Mokslo ir technologijos baltąją knygą, kurioje ir būtų smulkiai išdėstyti tikslai ir priemonės. Jau parengta keletas vyriausybinių programų padėti mažoms ir vidutinėms įmonėms bei skatinti eksportą. Kažkuriuo mastu Pramonės plėtojimo iki 2005 m. programa sintetina visas būtinas priemones, įskaitant Technologinės plėtos ir inovacijų skatinimo fondą bei Rizikos kapitalo teikimo mažoms ir vidutinėms įmonėms sukūrimo fondą. Tačiau programa skirta dabartinėms pramonės plėtojimo problemoms ir negali atstoti Baltosios knygos. Ją parengti yra labai rimtas darbas ir užtruks metus ar dvejuis, jei vyriausybė atitinkamai jį remtų. (1999 m. gegužės mėn. vyriausybė sudarė darbo grupę, kuri turi parengti Baltosios knygos projektą iki 1999 m. gruodžio mėn. Numatytas ir kuklus finansavimas. Darbą taip pat remia PHARE programa.)

Trečia, reikės kai kurių įstatyminių priemonių įtvirtinti aukštų technologijų plėtos prioritetą ir įgyvendinti kitus instrumentus, tokius kaip mokesčių lengvatos ir bendras kartu su įmonėmis R&D projektų finansavimas.

Ketvirta, Baltojoje knygoje turės būti numatytos ne tik priemonės, tiesiogiai padedančios plėtoti aukštų technologijų prekių ir paslaugų gamybą, bet ir planai gerinti žmogaus kapitalą, stiprinti ir geriau nukreipti tyrimus, plėtoti technologinę kooperaciją su ES šalimis ir t. t.

5. Bendra ekonominio augimo skatinimo politika

Šiame skyriuje pamėginsime sugretinti Lietuvos realijas, aptartas ankstesniuose skyriuose, ir rekomendacijas ekonominėje literatūroje ir specialiose studijose, turėdami tikslą nubrėžti ekonomikos augimo ir technologijos pažangos politikos kontūrus. Kiekvienai šaliai egzistuoja jos optimali augimo strategija, kurios realizacija duoda optimalią trajektoriją. Politikos ir trajektorijos ryšys nėra paprastas, kadangi, visų pirma, jis priklauso nuo egzogeninių sąlygų, kurių šalis nekontroliuoja. Sunku iš anksto nustatyti ir endogeninius veiksmus. Tarkime, nežinome, kokia ūkio struktūra geriausiai atitiktų genetiškai sąlygojamą intelektualinį gyventojų potencialą. Programinės įrangos kūrimas būtų visais atžvilgiais optimali struktūra, išskyrus tai, kad ne kiekvienas galėtų ir norėtų būti programuotojas. Panašiai ir kitur egzistuoja technologijos lygio ribos, kurias nubrėžia sunkumai įsigyti tam tikrų sugebėjimų ir žinių. Tos ribos, žinoma, iš dalies priklauso nuo išsilavinimo lygio ir suinteresuotumo.

5.1. Ekonominės plėtros etapai

Ekonomikos plėtojimo politika turi atsižvelgti į turimus išteklius, esamą situaciją ir artimiausius bei tolimesnius tikslus. Per pereinamąjį laikotarpį jau turėjome du skirtingus periodus: dramatiškas kritimas 1991–1994 m. ir atsigavimo laikotarpis nuo 1995 m., kuris tęsiasi iki šiol ir tikriausiai baigsis po 5–7 metų, kai baigsis pereinamasis restruktūrizavimas ir bus pasiektas buvęs gamybos lygis. Naujas periodas gali prasidėti įstojus į ES; tada keletą metų gali dominuoti prisitaikymas prie ES taisyklių „iš vidaus“. Šiame straipsnyje mus domina periodas iki 2015–2020, kai tolesnė ekonomikos plėtra ir augimo politika taps labai panaši į esamą kitose mažose ES šalyse.

Kiekvienas periodas turi savo uždavinius, kurie, bent iš dalies, lemia politiką. Kalbant matematiškai apibendrintai, politiką galima apibrėžti kaip rinkinių tų pačių komponentų, tik skirtingo svorio (išteklių kiekis, pastangos ir t. t.). Pavyzdžiui, pastangos ir ištekliai, skiriami aukštų technologijų gamybai plėtoti, skirtingomis ekonomikos situacijomis bus skirtingi, bet visą laiką ne nuliniai. Todėl kiekvienam periodui turėtume nustatyti kiekvienos komponentės svarbumo lygį bendroje strategijoje. Žinoma, nesirengiame taip formalizuoti savo svarstymų, tačiau neformaliai tokiu požiūriu galime vadovauti.

Iš tikrųjų kalbėsime tik apie du periodus: pirmas, dabartinis pereinamojo restruktūrizavimo periodas, kurį taip pat galima vadinti vidutinės trukmės periodu, ir antras – ilgalaikio augimo, kuriame pabrėžiamas inovacijų vaidmuo.

5.2. Vidutinės trukmės periodas: charakteristika ir strategija

Čia nekartosime dabartinės ekonominės situacijos aprašymo, bet, suprantama, turėsime jį galvoje. Mūsų analizės požiūriu periodo pradžios trumpa charakteristika yra tokia.

Ekonomika funkcionuoja kaip rinkos ekonomika. Svarbiausi jos principai įgyvendinti: ekonominę veiklą apibrėžia įstatymai, veikia privačios įmonės vietoje valstybinių ir palaikoma konkurencija. Minėjome, kad tų trijų principų įgyvendinimas buvo svarbiausia ekonominio Pietų Korėjos ir Taivano stebuklo prielaida. Visiems žinoma, kad Lietuvoje tie principai įgyvendinti tik apskritai ir dar reikia nemažų pastangų norint juos įgyvendinti šiuolaikišku lygiu, ypač pirmąjį.

Ūkio restruktūrizavimas toli gražu nebaigtas. Nepatenkinami tebėra ne tik ūkio integralumas ir jo šakų viena kitos papildymas, bet ir pramonės šakų proporcijos pasislinkusios nuo sudėtingesnės (elektronika, mašinų gamyba) prie paprastesnės (maisto, tekstilės) gamybos. Apdirbamosios pramonės dalis sumažėjusi per daug, palyginti su paslaugomis. Kitaip tariant, reali gamyba per maža ir primityvi.

Apdirbamojoje pramonėje yra nenaudojamų gamybinių pajėgumų, kuriuos panaudojus būtų gauta 7–8 proc. tos pramonės metinio augimo. Atitinkamas skaičius yra netekusiųjų darbo. Ko reikia tiems pajėgumams reanimuoti, jau minėjome 3.7 skyriuje, kai kalbėjome apie mašinų gamybą. Būtina pabrėžti, kad reanimuoti nereiškia vėl gaminti tuos pačius produktus taikant tas pačias technologijas, veikiau atvirkščiai.

Būsimos pajamos iš privatizavimo tebėra didelės, net atkūrus gyventojų rublines santapas. Deja, privatizuotinių objektų kainos gerokai nukrito, pablogėjus jų finansinei būklei dėl Rusijos krizės. Itin dideli finansiniai ištekliai paskolinti „Mažeikių naftai“ dėl „Williams“ atėjimo.

Geros perspektyvos didėti užsienio investicijoms, kadangi kol kas jos tebėra daug mažesnės negu kitose šalyse, turinčiose panašias sąlygas. Investicijų didėjimo tendencijos taip pat stiprina šią viltį.

Švietimo ir mokslo finansavimas lieka žemiau kritinio lygio, būtino norint užtikrinti R&D potencialo ir aukštos kvalifikacijos specialistų reprodukciją. Sustiprėjusios finansinės problemos mechanškai nuvertina jų perspektyvinį vaidmenį ekonomikai plėtoti.

Spaudžia socialinės problemos, kadangi BVP vienam gyventojui tėra pasiekęs 60 proc. buvusio lygio. Nacionalinis biudžetas neįstengia patenkinamai finansuoti pensijų, sveikatos priežiūros ir socialinės paramos. Spaudimo grupių aktyvėjimo tikimybė didėja, didėjant valstybės biudžeto problemoms ir blogėjant prekybos sąlygoms.

Integracija į ES – svarbiausias Lietuvos ekonominės plėtros veiksnys. ES narystės siekimas yra svarbus pats savaime, nes padiktuoja ekonominės politikos gaires, siekiamus vidutinės trukmės uždavinius ir priemones jiems išspręsti. ES remiamų programų ir projektų įgyvendinimas, nepriklausoma ekspertizė ir finansinė parama yra tokie pat veiksmingi augimo veiksniai, kaip ir besijungiančios prie ES šalies įvaizdis, kuris padeda pritraukti užsienio investicijas.

Vyriausybė yra patvirtinusi dešimt šakinės plėtotės vidutiniam laikotarpiui programų, ku-

riose esamos problemos ir galimybės įvertintos daugiausiai užsienio ekspertų. 1998 m. ekonomikos plėtros vidutiniu periodu strategiją parengė Lietuvos ir užsienio ekspertai, bendradarbiaudami su vyriausybės pareigūnais. Nėra reikalo rengti dar vieną panašų dokumentą. Vadovaudamiesi mažiau tradiciniu požiūriu, pamėginsime išryškinti tuos ekonominės politikos bruožus, kuriuos moderni teorija ir šiuolaikinė pasaulio patirtis pripažįsta esant lemiamomis ekonomikos plėtrai šiais moderniais laikais. Bruožai daugiausia yra bendri vidutinės trukmės ir ilgalaikiam periodui, bet gali smarkiai skirtis realijos, kurioms jie taikomi. Todėl čia ir pateikėme sąlygų, kuriomis dabar ekonomika funkcionuoja, charakteristiką; ekonominės politikos klausimus paliesime kitame skyriuje, iš esmės vidutiniam ir ilgam periodui kartu.

5.3. Ilgalaikės strategijos komponentės

Kuriant specialią programą, kaip pasinaudoti palankiomis sąlygomis ir neutralizuoti nepalankias, reikėtų pirmiausiai numatyti valstybės priemones, kuriomis tiesiogiai ar netiesiogiai siekiama paveikti ekonominių agentų veiksmus. Būtent jie skatina ekonomiką. Minėjome, lyginamųjų pranašumų panaudojimas ir kūrimas yra ekonomikos augimo šerdis šalies ir įmonės lygiu. Todėl natūralu pradėti diskusiją apie ekonominę strategiją nuo filosofijos apie valstybės vaidmenį ekonomikos plėtrai patikslinimo.

5.3.1. Valstybės vaidmuo

Apie tai prirašyta tomų tomiai. Deja, ginčuose dėl valstybės didesnio ar mažesnio dalyvavimo ekonominėje veikloje trūksta pakan-

kamai stiprių argumentų daugiareikšmiams atsakymams eliminuoti. Nuomones iš dalies galima apibendrinti tokia ištrauka iš Hughes (1989):

Plėtos teoretikų ir praktikų nuomonių spektre įsitikinimas, kad valstybė turi vaidinti svarbiausią vaidmenį ekonomikos plėtoje, yra gana paplitęs. Vyriausybės vaidmuo tampa akivaizdus priėmus priešinga: nesikišimas į ekonomiką turi rimtų ekonominių padarinių. Visuotinai pripažįstama, kad vyriausybė turi savo vaidmenį įtvirtinant plėtotės kultūrą, kurios esmė yra bešališka augimo skatinimo politika. Žmogaus išteklių plėtra taip pat pripažįstama kaip valstybės pareiga, ypač ankstyvaisiais plėtos etapais. Makroekonominis stabilumas, ilgai ignoruotas daugelio besivystančių šalių, dabar pripažįstamas kaip esminė augimo komponentė. Bet kitos pažįstamos į vyriausybės vaidmenį plėtoje skiriamos smarkiai.

Šalia čia paminėtų dalykų, tikrasis vyriausybės vaidmuo siekiant šalies pažangos daugiausiai yra netiesioginė pagalba ekonomikos agentams, (efektyvių taisyklių ir verslui palankios aplinkos sukūrimas, išpėjant apie nacionalinės svarbos dalykus, aprūpinant informaciją, skatinant konkurenciją ir t. t. Sritys, kuriose vyriausybė pagrįstai lemia sąlygų ekonominei gerovei sukūrimą, yra įvairios ir platesnės, negu paprastai galvojama (Porter, 1990). Padėti ekonomikos agentams įgyvendinti savo plėtotės ketinimus ir padaryti taip, kad jie tuos ketinimus turėtų, ypač ketinimus skatinti inovaciją, nėra lengvas ir aiškus darbas. Tuo tarpu subsidijos, apsauga, valiutos devalvavimas ir t. t. yra akivaizdi parama įvairioms spaudimo grupėms, kuri tačiau virsta grynais šalies nuostoliais ilgesnėje perspektyvoje. Vyriausybės politika turi garantuoti žmogaus išteklių, mokslo ir technologijų radimąsi bei fizinės infrastruktūros gerinimą.

Atsižvelgiant į ekonominę situaciją ir šalies istoriją, kiekvienos šalies ekonominės plėtos

uždaviniai gali būti skirtingi, įvairūs ir jų sprendimo būdai. Todėl filosofija dėl vyriausybės vaidmens yra tik pradinės nuorodos, apsisprendžiant dėl sprendimų priėmimo problemų augimo politikoje nagrinėjimo. Sunkiausia sprendimų priėmimo procese yra įvertinti konkrečios politikos priemonės padarinius; vyriausybės tokių klaidų daro dažniausiai. Lietuvoje yra nemažai spalvingų pavyzdžių, kai Vyriausybė pasukubomis priėmė sprendimus, kurių padariniai buvo absoliučiai skirtingi negu tikėtasi. Jei būtų ekspertų ir praktikų sprendimų filtras, tokių klaidų būtų išvengta.

5.3.2. *Kai kurie politikos klausimai*

Čia panagrinėsime tik keletą klausimų, kurie iš dalies apibrėžia visą plėtojimo politiką. Nekreipsime dėmesio į „įprastas“ ekonomines problemas, tokias kaip makroekonominis ir finansinis stabilumas, nors jos yra esminės tiek vidutinės trukmės, tiek ilgalaikio periodo politikos komponentės.

Materialios ar nematerialios investicijos. 5.2 skyriuje pažymėta, kad vidutinės trukmės periodu keletas dalykų, susijusių su materialiomis investicijomis, turi svarbiausią reikšmę: nenaudojamų gamybinių pajėgumų ir nedirbančios darbo jėgos panaudojimas, taip pat aukštesnio techninio lygio pramonės (staklės ir elektronika) plėtojimo rėmimas. Šias problemas iš tikrųjų reikia spręsti ir garantuoti reikiamas investicijas bei teisinį palaikymą. Tačiau problemos toli gražu nėra tik materialių ar finansinių investicijų trūkumas. Daug svarbiau turėti verslo idėjų ir žmonių, gebančių tas idėjas įgyvendinti. Todėl, kaip išplaukia ir iš teorinių teiginių, pateiktų 1 skyriuje, pirmoje vietoje turi būti švietimas ir lavinimas, kartu intereso dėti pastangas ir imtis rizikos stipri-

nimas bei konsultacinių paslaugų teikimas ir pagalba rasti rinkų. Lietuva jau turi tam tikrą šios veiklos patirtį, kuri, beje, buvo pradėta padedant užsienio vyriausybės ir tarptautinėms organizacijoms. Bet dėmesys nematerialioms investicijoms tebėra per mažas pagal jų svarbą.

Institucinė plėtra ir individualių pastangų veiksmingumas. Sąrašas priemonių, kurios gali padėti efektyviau ir naujoviškiau naudoti esamus augimo veiksnius, būtų begalinis. Rinkos institucijos turi atlikti prekių, mokėjimų ir informacijos transakcijas paprastai ir pigiai. Valstybės institucijos taip pat turi savo sferoje dirbti efektyviai. Dabar rinkos institucijos artėja prie gerų standartų, tuo tarpu valstybės institucijos tebėra nerangios, nedraugiškos, ką jau kalbėti, kad korumpuotos. Pildyti jų reikalavimus verslui kainuoja brangiau, negu reali šalies iš to gaunama nauda. Taip pat būtina pažymėti, kad kriminalinė veikla yra labai rimtas verslo plėtojimo ketinimų priešas. Apskritai žema valstybės institucijų darbo kokybė yra ne mažesnis blogis negu Rusijos krizė.

R&D ar technologijos pažangos finansavimas. R&D didėjantis finansavimas yra būtina subalansuoto ekonomikos augimo, kaip inovacijų šaltinio, sąlyga. Tačiau Lietuvos – mažos, finansiškai silpnos ir technologiškai atsilikusios šalies – atveju šis tvirtinimas nėra besąlygiškai teisingas. Moksliniai tyrimai naudoja tuos pačius finansinius ir intelektualinius išteklius kaip ir jau žinomų technologijų diegimas. Iš R&D rezultatų nėra naudos, kol atitinkamos pramonės šakos neišvystytos, tuo tarpu technologijos pažangos rėmimas vėliau padėtų ir plėtoti tyrimus. Juo labiau kad Lietuvoje net taikomieji tyrimai dažnai neturi adresato pramonėje ir todėl jų panaudojimo tikimybė arti-

ma nulii. Glaudesnių tyrimų institucijų ir pramonės ryšių tvirtinimas yra būtinybė. Tuo pat metu Lietuvos ekonomika remiasi pasauliniu technologijų banku, kuris, be abejonės, yra ir bus visada daug turtingesnis už visus Lietuvos laimėjimus. Kitur sukurtų technologijų perėmimo svarba šalims, panašioms į Lietuvą, pripažįstama ekonomikos literatūroje. Ohkawa (1993) tai išreiškė tokiais žodžiais: „... technologinė pažanga absorbuojant kitų šalių žinias yra pagrindinis veiksnys formuojant atsilikusiųjų augimo mechanizmą“. Juo labiau kad absorbuoti darosi lengviau integruojantis į ES. Kaip jau citavome 1.4 skyriuje, vienas iš teorinių rezultatų yra tai, kad išteklių permetimas iš technologijos diegimo į tyrimus gali turėti neigiamų padarinių. Todėl ir Baltojoje mokslo ir technologijos knygoje rimtą dėmesį reikėtų skirti išteklių padalijimo tarp technologijų plėtros ir R&D dinamikai.

Plėtros etapai lemia strategijos tikslus. Ne tik teorija, bet ir sveikas protas sako, kad ekonomikos augimo rėmimo tikslai ir priemonės akcentuojami skirtingi, atsižvelgiant į išsivystymo etapo, kurį charakterizuoja ūkio struktūra ir technologinis jo šakų lygis. Spaudžiama būtinybės mažinti nedarbą, Lietuva kol kas negali atsakyti plėtoti bet kokią gamybą. Tai, žinoma, nereiškia, kad galima ignoruoti preferencijas aukštesnių technologijų naudai. Bet tuo tarpu net darbo pardavimas užsieniui yra priimtinas, ne tik bet kokios investicijos, grindžiamos kad ir vidutinio lygio skolintomis iš užsienio technologijomis. Kitu etapu bus siekiama atkurti aukštesnio techninio lygio gamybą, tokią kaip mašinos ir elektronika. Sėkmė toje srityje padidintų galimybes ir įmonių ketinimus tobulinti jų technologijas ir produk-

tus, įdiegti naujausias Vakarų technologijas, taip pat platesniu mastu naudoti šalies inovacijas. Kartu su technologijos pažanga pramonėje didės ir aukštųjų technologijų dalis. Kai ji pasieks keliolika procentų, ekonomikos augimą ims lemti daugiausiai didėjanti aukštųjų technologijų gamyba, atitinkamai keisis ekonomikos augimo rėmimo strategija. Tačiau tai nereiškia, kad skatinti aukštųjų technologijų gamybą nereikėtų pradėti jau dabar.

Infrastruktūros modernizavimas. Didelė infrastruktūros dalis tebėra valstybės rankose. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, keliai, geležinkeliai, uostas ir oro uostai negali

būti privatizuoti (bet atitinkamos transporto paslaugos gali ir visos jau privatizuotos, išskyrus geležinkelio ir oro linijas). Todėl valstybei tenka atsakomybė už tinkamą fizinės infrastruktūros plėtojimą kaip vieną iš svarbiausių šalies ekonomikos plėtros veiksnių. Dėl detalių galima grįžti į 3.5 ir 3.6 skyrius. Čia mes tik pabrėšime, kad pakviesti stiprų strateginį investuotoją, kaip telekomunikacijų atveju, yra optimalus bet kurios šakos infrastruktūros plėtojimo sprendimas, nes aukštos kokybės ir santykiškai nebrangios infrastruktūros paslaugas geriausiai gali užtikrinti stiprios tarptautinės kompanijos.

LITERATŪRA

Acemoglu D., Zilibotti F. Productivity differences, NBER Working Paper, 1999. No. 6879.

Barro R. J. Notes on growth accounting, NBER Working Paper, 1998. No. 6654.

Barro R. J. Inequality, growth, and investment // NBER Working Paper, 1999. No. 7038.

Durlauf S. N., Quah D. T. The new empirics of economic growth // NBER Working Paper, 1998. No. 6422.

Feldman M. P., Audretsch D. B. Innovation in cities: science-based diversity, specialization and localized competition // European Economic Review, 1999, vol. 43, p. 409–429.

Foster L., Haltiwanger J., Krizan C. J. Aggregate productivity growth: lessons from microeconomic evidence // NBER Working Paper, 1998. No. 6803.

Grossman G. M., Helpman E. Innovation and growth, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992.

Hall R. E., Jones C. I. Why do some countries produce so much more output per worker than others? // NBER Working Paper, 1998. No. 6564.

Hughes H. Toward clarity and common sense // Lessons in development: a comparative study of Asia and Latin America. International Center for Economic Growth, 1989.

Kongsamut P., Rebelo S., Xie D. Beyond balanced growth // NBER Working Paper, 1997. No. 6159.

Lau L. J. Conclusion // Models of development: a comparative study of economic growth in South Korea and Taiwan. International Center for Economic Growth, 1990.

Meyers W. H., Kazlauskienė N., Giugale M. M. eds. Lithuania's accession to the European Union. Successes and challenges for a rural economy in transition. Iowa State University Press, Ames, 1999.

OECD. Investment guide for Lithuania. OECD Centre for Co-operation with Non-Members, 1998.

Ohkawa K. Growth mechanism of developing economies: investment, productivity and employment. International Center for Economic Growth, 1993.

Radosevic S., Auriol L. Patterns of restructuring in research, development and innovation activities in Central and Eastern European countries: an analysis based on S&T indicators // Research Policy, 1998, vol. 28, issue 4, p. 337–350.

Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. McGraw-Hill, 1985.

Vilkas E. Bendrosios pusiausvyros skaičiavimai: Lietuvos energetika // Pinigų studijos. 1997. T. 1, Nr. 1.

A STRATEGY FOR LONG RUN DEVELOPMENT OF LITHUANIAN ECONOMY

Summary

The paper aims to describe a strategy for promotion of economic growth in Lithuania. Description of the strategy in some detail is a rather considerable work and would need cooperation with experts in many fields of economy. The paper thus is an introduction to the strategy formulation trying to outline the main features of development policies. Most importantly, we try to stress the views of modern economic theories on long run growth according to which decisive contribution to economic growth belongs to knowledge and existence of respective incentives whereas growth of investment and labor force without

technological upgrading have minor role. Development of high-technology production is necessary condition to achieve high standard of living. Lithuania has all needed components to start that development without delay; some features of the corresponding program are presented. Prospects of Lithuania's economic growth in medium term are also outlined for the main sectors of real production. Here, utilization of idle capital capacities and unemployed labor force are serious source of immediate economic growth.

Įteikta 1999 m. lapkričio mėn.